

A MUNKÁCSI VÁR.

Második közlemény.

IV.

INTHOGY Brandenburgi Katalin az erdélyi fejedelemségről és magyarországi birtokjogairól lemondott, I. Rákóczy György 1630-ban nemcsak a fejedelemséget, hanem Bereg és a szomszéd vármegyék összes birtokait is megszerezte magának. Az elfoglalt birtokok visszaszerzése iránt az érdekeltek az országgyűléshez folyamodtak, a visszaszerzés módozatát megállapító 1630. évi 47-dik törvényeziknek azonban nem lett foganatja.

II. Ferdinánd ellenszegült ugyan I. Rákóczy György megválasztásának s Eszterházy Miklós nádort küldte ki megbuktatására; de Rákóczy vezérei, Zólyomi Dávid és Bethlen István Rakamaznál győztek a császáriak felett, minek következtében II. Ferdinánd békére lépett. I. Rákóczy György birtokainak elfoglalása után rendszeresen kezdte felépíteni a munkácsi várat, az itt talált építkezéseket bővítette, kijavította s a terephorpadások után itélve, délről 40, keletről 50, északról valamivel több és nyugatról 60 méter távolságban egy 13·20 méter széles vízárokkal vétette körül. Hogy pedig ostrom esetén a vizet, melyet a Latorcza folyó is növesztett, lecsapolni ne lehessen, az árkot mélyebbre ásatta, mint a hogy a folyó medre volt.¹

¹ *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferencz emlékiratai.

Az érintett árkon túl a vár környéke sűppedékes, mocsaras és posványos volta miatt nagyon nehezen volt megközelíthető.

A vízi árok várfelőli partját 15 egyenlő távolságra épített, csúcsfedelű négyszög kőtorony környezte, melyeknek közeit kétsorososan levert, magasan kiálló meghegyezett és vesszővel befont, kívülről betapasztott tölgyfa-gerendákkal készített «palánk» kötött be, melyeknek közeit földdel töltötték ki. A külső palánsor annyival állott ki magasan, hogy mögötte fedezéket nyerhettek s a két palánsor szélessége által létrejött körjárdán, a külső palánk sorba, mellvéd magasságban a fonásból kihagyott lőréséken védhették magokat a puskások. A kijárat erre a körjárdára a tornyokból történt, a vár felé nyitott tornyokban pedig létrákon, vagy falépcsőkön lehetett közlekedni. Ez az árok, valamint a mögötte felépített kőtornyos palánk képezte ez idő szerint Munkács várának külműveit.¹ Ezen palánknak délkeleti oldalán, két ily leirt torony közt, könnyen eltávolítható hidon lehetett a mocsaras lapályon, mint azelőtt úgy most is rőzsékből berakott s földdel befedett úton a vár aljai térre bejutni, hol Várpalánka község keletkezett. A két torony közt kanyargott fel a vár útja a felső kővár csúcsához illesztett kapuba. *b)* (Lásd 6. ábra.) A felső várnak belterülete három egymás felé emelkedő és beépített udvarból állott. *A. B. C.* Ezen udvarok mindegyike száraz árokkal volt körülvéve, melyeket a Nagybányáról ide rendelt bányászok 1646-ban vágtak a sziklába.²

Könnyen elhordható hidakkal voltak ezen árok összeköttetésben, melyeket boltíves magas kapuk és bástyák védtek. A kapuk hulló ráccsal és a kapuk mellett a kis ajtók csapóajtókkal voltak felszerelve. A vár udvarok mindegyike egy-egy külön védművet, vagy szakaszt képezett. A hegytetőnek délre lenyúló csúcsán, vagyis a harmadik foktéren még két kiszökélő bástya keletkezett, melyeknek kerekded maradványai a később

¹ Takáts Sándor id. közl. *Századok*, 1907. VIII. és IX. füzet.

² Burckhard von Birckenstein id. mű 151. lap. azt mondja: Die Fortification dieser Vestung ist in den Stein-Grund eingehauen, jedoch ist es unten auf dem ebenen Erdreich mit einer weitläufigen bewohnten «Palanka» nach «Ungarischer Weise» umgeben etc.

keletkezett I. és II. bástyák mögött a falba beépítve még ma is láthatók. E két bástya közt nyílt a munkácsi belvárnak első kapuja *a*) (6. ábra), hol a középkort jellemző kiszökkelő gyámkövek a kapu küszöbén megmaradtak. Két ilyen gyámkőnek kivésett ágya vagy serpenyője, melyben a kis ajtó csapó tengelye forogott, tisztán kivehető. Az egyik kapunál, ennek a nyugati oldalán lévő gyámkőnek még a horony vasa is ott maradt.

Az I. Rákóczy György idejében emelt igen magas és termésköböl szilárdan felépített falak, lényegükben még most is fennállanak. A bástyafalak belső oldalát földdel akként töltötték fel, hogy az így keletkezett gátjárdák alatt oly terek létesültek, melyek lakhelyiségekül is felhasználhatók voltak. Ez pedig az ordonyozott építkezésre emlékeztet, mely a régi erődítési rendszerből az új erődítési rendszerbe való átmenetet jelzi. Így fejlődött ki Munkács váránál ez ideig az ősi, a középkori, az ó-olasz és ez utóbbinak javított rendszere, nemkülönben a jellemző és «magyar módra épített vár», mely I. Rákóczy Györgynek valamennyi váránál a viszonyokhoz alkalmazkodva megtalálható.¹

I. Rákóczy György idejében a várhegy három fokterét már körfal vette körül. A nyugati körfalon két kiugrás észlelhető, míg a keleti fal egész hosszában egyenesre volt építve. (Lásd 6. ábra.) A körfalak mögött keletkezett a szilárdan sziklába vájt mély száraz árok 15—19 méter szélességben, mely tehermentesítőkkel lett felfalazva. Hogy pedig a védőrség a mellvédhez hozzáférhessen, az árokból létrákon vagy lépcsőkön — mint a hogy a nyugati falon egy falazott kőlépcső bizonyítja, mely még a későbbi felvételekben is jelezve van — juthatott a fal körjárdájára, melynek a falból, néhol a sziklából kiálló és alapozkolt gerendáira voltak lerakva a járda padlófái. A déli oldalon a körfal beugrásánál volt tehát a külső kapú *b*), mely az I. és II. kerek bástyák által megvédve, a későbben keletkezett I. és II. szögbástyák mögé kerülvén, befalaztatott. Ezt a védművet a második foktér válaszfala zárta el, képezvén így a legalsó védszakaszt *A*). Ezen kötőfalon 10 méterrel magasabb

¹ Így található ez Nagyvárad, Szilágysomlyó, Déva és több váraknál.

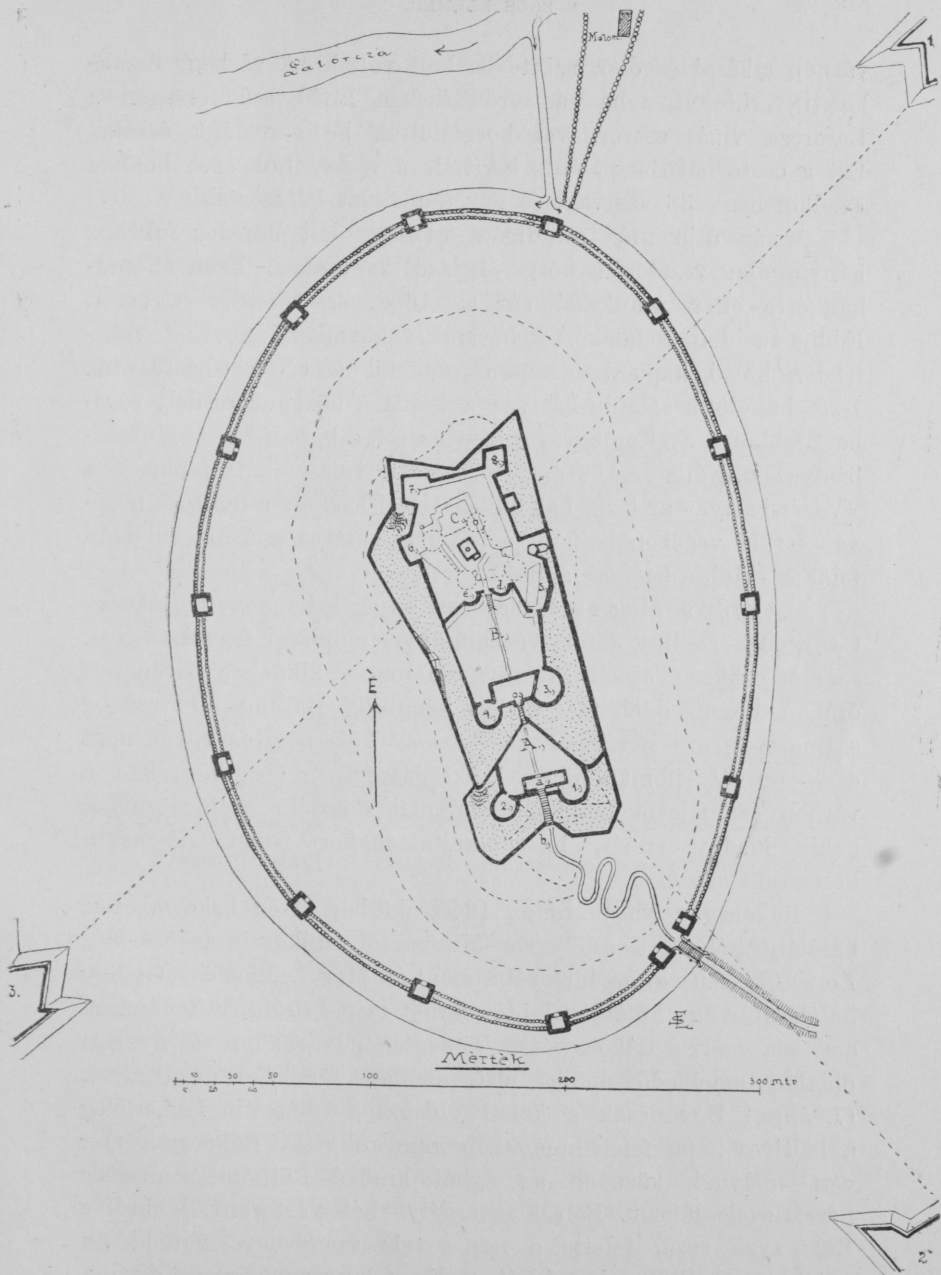
fekvéssel volt a III. és IV. bástya, melyek a későbbi III. és IV. bástyák helyén maradtak, bár másképp alakultak. E két bástya közt nyílt a kötőfal a középvár boltíves magas kapuja *c)*, melyhez az árkon át egy fahíd vezetett. Ezen túl észak felé képződött a második védszakasz *B)*. A második és az első foktér válaszfalát a felfalazott foktér lejtőjének lépcsője képezte, melynek közepén 6 méter magasságban volt a legfelső védszakasz *C)*. A felfalazott kötőfalból kiszökkelő egy-egy körönd *d)* és *e)* ezt az áthidalt bejáratot védte meg.

A nyugati körönd *e)* járdájáról lehetett bejutni a VI-dik, a keleti köröndről *d)* pedig az V. bástyába, melyeknek falai később az V. és VI. bástyák alapját képezték. A VI. bástyából északnyugati irányban vezetett a kötőfal az északnyugati kiszökkelő VII. szögbástyába. Innen derékszögbe tört keleti irányban és a VIII. szögbástyát érte el. Mindkét szögbástyafal később a VII. és VIII. állandó bástya alapjait képezte. Hogy hogyan voltak ezek az elősorolt fokterek beépítve, arról legjobban tájékoztat bennünket az 1603. évi, már letárgyalt leltár.

Az I. Rákóczy György idejében történt erődítések emlékét egy homokkőbe vésett, már teljesen elmosódott felirat tartotta fenn, mely a vár második kapuja felett *c)*, a közelében magasló bástyába van befalazva. Balajthy József érdeme, hogy ezen ma már olvashatatlan s alább közölt feliratot az utókornak megőrizte.

Ars, natura, Deus, non his tormenta verebor, Aenea si faveant, astra prennis ero.
--

Az 1603. évi leltárból tudjuk meg, hogy már ez időben a vár alján egy «város» volt, melyben egy «fejérház» létezett. A fejérház alatt nagy terjedelmű «pincze» lehetett, melyben 47 hordó bor állott. Itt voltak a vár aljában az élelmiszerek is elraktározva. Itt volt a «sörmüvelőház» is. A vár alatt való majorban a barmok száma 150 darabban van kimutatva. A várnak 16 malma, jövedelmét nagyban növeszthette. Ezek közt a felső avagy a «portörő malom» hadi czelokra szolgált, melyet Mágocsi építtetett. Egy «sütőház» és 88 lakházszerű épület, a

6. ábra. A munkácsi vár erődítései 1630—1688-ig.

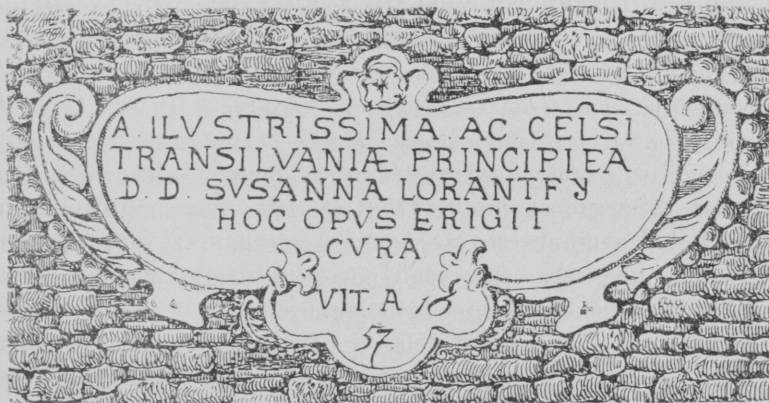
várnép lakásai és ólai, szinte itt lent voltak. A várhegy észak-keleti területén, tehát az erődítéseken kívül eső térségen a Latorcza vizét csatornával bocsájtották be a palánk árkába. Ezt a csatornát is palánk kerítette s védte, hol ezen belől a «vadkertben» 38 szarvast és egy dämvadat leltároztak.

A vár útja még mindig a várhegy déli meredek fokához kanyargólag vezetett a körfal bejáró kapujához. Ezen állapotban érte el a munkácsi vár az 1658. és 1688-iki ostromot. Eddig az ideig a falakon a bástyák a következő neveket viselték: a külső kapu bemenetén jobbfelől a «Német-bástya» az 1-ső, balfelől a «Hajdu-bástya» a 2-dik. A középvárváros déli végében jobbfelől a «Kerékgyártó-bástya» a 3-dik, balfelől a «Huszár-bástya» a 4-dik. A közép- és felsővár válaszfalán, jobbfelől a «Vezér-bástya» az 5-ik, balfelől a «Géczi-bástya» a 6-dik. A felsővár északi végében balfelől a «Német-bástya» a 7-dik és jobbfelől a «Hajdu-bástya» a 8-dik.

Szalárdy siralmas krónikájában feljegyezte, hogy I. Rákóczy Györgynek Balling János várkapitánya munkácsi fegyvereseinek számát szükség esetén 3000-re emelhetette, kiknek a parancsolt órában községeikből meg kellett jelenniök. Balling 500 gyalog számára tartott a várban készleteket, kék posztós egyenruhát és jó puskát, nemkülönbben szükséges felszerelést, melyekkel a várbeli szolgálatra berendelt férfiakat ellátták. A tárházakból nekik kiadott ruhát, hazabocsájtásukkor ismét visszaadni kötelesek voltak.

Rákóczy a Nagyváradon 1648 október 11-én bekövetkezett haláláig háborítatlanul bírta Munkácsot, mikor is az özvegye, *Lorántffy Zsuzsanna* birtokába ment át. Már I. Rákóczy György halála után egy kőtáblával örökítették meg *Lorántffy Zsuzsanna* emlékét, mely a Rákóczy-térnek nevezett udvarban, a vár nyugati oldalán emelkedő épület első emeleti falába van illesztve. (7. ábra.) Ugyancsak a keleti oldalon a kőlépcsőn felmenőleg a boltíves kapu felett homokkőbe remekül vésett Rákóczy címere van, melynek közepén az ágból kinövő Ráthold nemzetség hársfalevele látszik. Balról az erdélyi hét vártorony, jobbról a Rákóczyak sasa, felette a nap s vele szemben a félhold. Az egész barokk stílusú paizs felett pedig a hercegi korona díszlik.

Lorántffy Zsuzsanna munkácsi őrsége következőleg alakult: hópénzes 80, hetes 200, székely drabant 50, puskás a várban 7, hadnagy 1, porkoláb 1, dobos minden várrészben 1—1, összesen 3. Az uradalomhoz tartozó lovasok, kik mindenfelé tartoztak szolgálatot teljesíteni 67, összesen 409. A drabantok az uradalom területén elszórva jobbágytelkeken laktak, csak kirendeléskor jelentek meg szolgálattételre a várban és díjul egy vagy $\frac{1}{2}$ házhely után 50 krajczárt fizettek. Lorántffy Zsuzsanna alatt külön papot nem alkalmaztak a várban, hanem a város predikátorai végezték az isteni tiszteletet, a miért a munkácsi

7. ábra. Lórántffy Zsuzsanna emléktáblája a munkácsi várban.

alsómalom vámjának egyik részét élvezték. Az uradalom későbbi tulajdonosa, *II. Rákóczy György* özvegye, *Báthory Zsófia*, midőn a király pártjára állott és a római katolikus hitre áttért, a predikátorok javadalmazását beszüntette, a várkápolnát 1672-ben helyreállította, s azt pazarul feldiszitette. Meghitt lelkipásztora, udvari papja s gyóntatója Kis Imre jezsuita atya volt, ki Krucsay Miklóst alkalmazta a vár papjaként. Ez időben a vár alatti halastavat, mely halban bővebb volt, mint a pálhegyalatti két töltésgáttal bekerített halastó, a munkácsi görög pap birta, s ezért szolgálni volt köteles.

Hadi esemény számba megy *Báthory Zsófia*, özvegy *II. Rá-*

kóczy Györgyné azon erőszakos fellépésé, midőn a szomszéd szentmiklósi birtokost, Drugeth Máriát Bornemissza Zsigmond által megtámadtatta. 300 főre menő fegyveressel, kibontott zászlóval s zeneszó mellett rohanta meg a támadás okául szolgáló potrénfalvi (mai Pothering) malmot s azt feldulta.¹

A Wesselényi Ferencz nádor által élesztett mozgalommal egyidejűleg tört ki I. Rákóczy Ferencz felkelése, ki mindenekelőtt Munkácsot akarta hatalmába ejteni, de anyja, Báthory Zsófia, kivel ez időtájt meghasonlott, lázadásnak tartotta szándékát, a várba nem bocsájtotta be s ágyúinak tüzevel fenyegette, ha erőszakhoz nyulna. Midőn pedig az összeesküvés felfedeztetett, fejeváltáságul kénytelen volt a várat anyjának elzalogosítani, kinek 1680-ban bekövetkezett halálával Munkács vára I. Rákóczy Ferencz özvegyére, Zrinyi Ilonára s ennek kezével együtt 1682-ben Thököly Imre fejedelemre szállott.² A mint Thököly a vár birtokába jutott, annak megerősítéséhez fogott, mivégből a szomszéd vármegyéket is munkatételre hívta fel. Ugocsa vármegyének junius 21-én azt írta, hogy miután Isten jó voltából a munkácsi vár kezéhez került s azt javíttatni kívánja, a kivetett mennyiségű *palánkfákat* harmadnap alatt szállíttassák be, különben kiméletlenül jár el, «oly executió fogja érni az engedetleneket, kit soha el nem felejtének». Ekkor már az I. Rákóczy György által épített palánk úgy látszik javításra szorult s a palánkfák e czélból kellett Thökölynek. A várkapitány, Radics András, 1682. évi augusztus 9-én megsürgette Ugocsa vármegyét a szükséges élelem és palánkfa beküldése iránt.

Thököly idejében eleinte 139 gyalog katona volt a munkácsi várban állandóan elhelyezve, később azonban Thököly fegyvereseinek száma megszaporodott.

Még 1682. nyarán összegyűjtván seregét Munkács alatt, a fegyverszünet felmondása után Tokajt, Eperjest, Lőcsét, majd Füleket foglalta el, mely utóbbi vár alatt Ibrahim budai basával egyesülten, az őrségétől elárult Koháry Istvánt rabul vitette

¹ *Lehoczky T.* i. m. III. 435., 521., 539. ll.

² *R. Horváth J.* i. m. II. 228—230. l. és *Lehoczky* i. m. I. 170., 171. III. 517., 519. ll.

Munkácsra, meghagyván nejének: «noha rab, kegyelmes legyen iránta és hogy illendő ellátásban részesítse». Koháry csak Thököly bukása után szabadult ki munkácsi fogságából, hol Korponay Jánossal a költészetben keresett enyhülést.

A bekövetkezett telet Thököly hadai Munkácson töltötték, hol ez év folyamán török csapatok is tanyáztak. Hogy Thököly Imre Munkács várában fényes udvart rendezett be, kitűnik az 1683. évi számadásokból, melyekből látjuk, hogy a fejedelem udvaránál Radics András főkapitányon kívül 131 főszemély volt alkalmazva.

A rendes fizetésekhez járult a főemberek járandósága, úgy mint bor, ártány, buza, só és a szolgálai számára valamint lovainak ellátására különféle illetek, továbbá turó, bárány, czipó, árpa és dara, kása, vaj, borsó, rozs, sör, lőre, lencse, aszú gyümölcs. A posztót sing számra osztották, ezt azonban pénzben is kiutalták, s így volt a kordován csizmákkal, sarukkal stb. A zenészek karmazsin csizmát viseltek és köntöst. A dobosok, a síposok és dudások, valamint a tizedeseknek járt veres posztóból mente. fehér dolmány; a közsíposok egész vörös mentét, dolmányt viseltek, míg a fősípos mentéjének mindkét eleje sárga posztóval volt béelve. A közlegények kék posztóból készült hosszú mentét és dolmányt viseltek.

Mezei hadakra lett felszámítva:

Gyarmathy István seregére	5496	frt
Oláh András	5496	«
Szőke György	5136	«
Gyonge	5136	«
András deák	5136	«
Jenei Sámuel	4416	«
A dragonyos századra	2880	«
A muskétásokra	33052	«
összesen	66748	frt

Posztó felment a gyalog s lovas németekre ebben az évben 750 frt értékben.

Ezen állományban még nincsenek bennfoglalva a gazda-

tisztek, felügyelők, udvarbírák, várnagyok, számvívők, kulcsárok, ispánok, magtárosok, majorosok, kertészek, méhészek, vinczellérek, bodnárok, pásztorok, béresek s egyéb alkalmazottak, kik egy másik tiszttartó vagy udvarbíró alá tartoztak. Az egész udvartartás és a hadsereg 1683. évi kiadása e számadásokban 111,647 frttal van kimutatva.¹

Thököly bomladozó pártja eperjesi veresége után (1684 szept. 16.) már alig volt képes ellentállást kifejteni, s így a párt feje mindinkább közeledett bukása felé. Bekövetkezett elfogatása hírére Caprara Aeneas császári tábornok 1685 november 5-én Munkács alá szállott és a várat körülzárva, egész télen át megfigyelés alatt tartotta. Zrinyi Ilona, Thököly Imréné hősiezen védte magát a munkácsi várban azon reményben, hogy férje mielőbb megszabadulván a török fogságból, a vár felmentésére siet.

Caprara az ostrom alatt három oldalról zárta körül Munkács várát. Első ostrom ütege a jelenlegi Munkács várába vezető műút hajlásától északra, a Latorcza balpartján volt beállítva. (Lásd 6. ábrát és a katonai térkép idézett lapját.) Ez Ungvárral állott összeköttetésben s egyúttal a Lengyelországba vezető utat zárta el. (1.) A második ostrom-üteg délkeletre, Szatmár vármegyétől (2.), s a harmadik ostrom-üteg a nyugati oldalon Szabolcs vármegyétől zárta el a várat. (3.) Mind a három üteg a vár falaitól mintegy 300 méter légvonal távolságban, mozsarakkal és nehéz faltörő ágyúkkal volt felszerelve. A harmadik ütegállás helye még ma is felismerhető.

Dobay Zsigmond egykorú naplóját Lehoczky Tivadar idézett művében amúgy is ismertetvén,² ezúttal csak azt véljük felemlítendőnek, a mi abban kifejezetten nincsen elmondva, továbbá azt, hogy az ostrommal kapcsolatos események mennyire hatottak a várnak egyes részeire. Az ostromzárkor, mely majdnem három évig tartott, Zrinyi Ilonán kívül két kiskorú gyermeke, Rákóczi Ferencz és Julia, több úri hölgy és a vidékről ide menekült számos nemes tartózkodott a munkácsi várban s a Radics András főkapitány rendelkezése alatt 4000 ember-

¹ *Lehoczky T.* i. m. III. 582—588. l.

² I. k. 179—188. l.

ből álló, jól fegyverzett őrség elegendő eleséggel és lőszerrel bírt. Az ellenség 1686 január elején már teljesen bekerítette a várat, melynek február elején kezdődött a lövetése és tartott szakadatlanul február 15-ig, a midőn Caprara Thökölynek Nagyvárad felé való közeledésének hírére kényszerülve volt az ostromot, Heiszter Siegbert grófná bízni, ki 20-án folytatta az ostromot. Caprara pedig Szolnok felé távozott. De midőn sikerült neki Thökölyt Biharból kiszorítani, visszatért Munkácsra, s márczius 30-án nagyobb erélylyel kezdte lövetni a várat; míg április 27-én az ostromot beszüntetvén, hadtestével Buda alá a török ellen készülő főserghez indult, s Munkácsnál csak némi figyelő lovasságot hagyott.

Az ellenség eltávozása daczára a várbelieknek résen kellett volna lenni, mert a császári lovasság gyakran becsapott a szomszéd vármegyékből Munkácsra. És bár a vívás alatt mindjárt az ostrom kezdetén, február 4-én két kirohanást tett és április 22-én újból kirohant, az ostrom félbeszakítása után a várőrség sem erélyt, sem elégséges éberséget nem fejtett ki, mert különben nem történhetett volna meg az, hogy május 9-én egy lovas csapat egészen a vár kapujáig merészkedett, sőt május 15-én egy, az alsó palánkvárba terelt gulyát is elkapott.

De viszont május 24-én Szerednye közelében a munkácsi lovas kuruczok 300 császári gyalogostól, kik marhát hajtottak, feles számú marliát, két nagy zászlót, egy lobogót, dobot és puskát hoztak vissza zsákmányul. Majd június 7-én Radics András, Sándor Gáspár és Daróczy parancsnoksága alatt negyedszáz hajdu, 80 német és 80 magyar lovas a Beregszászig portyázó Rettegi és Suba császári hajdu vezérek 4 zászlóalj erejű csapatát legyőzték. 100 közülök elesett, 45 megsebesült. Rettegi hadnagyot 225 legényével elfogták, négy zászlót s egy dobot zsákmányul ejtettek s rövid pihenés után visszafordultak. A három órai harc alatt, melynek színhelye a beregszászi templom volt, 10 várbeli hajdu s egy német lovas esett el.

Ezután Munkács környéket szakadatlanul nyugtalanították a labanczok, úgy hogy az ostromzár alatti nyáron a várőrség fedezete alatt végezték az aratást s így a várat új terméssel láthatták el. A szükséges pénzt pedig Zrinyi Ilona úgy szerezte

be, hogy ékszereit Lengyelországban részint eladta, részint elzálogosította.

A hat hétig tartó viváskor 700-nál több lövedék, röppentyű, kögolyó, carcasse (tüzetszóró robbanó-lövedék) és bomba érte a vár falait. A várórségből mindössze 12 ember lövetett agyon, míg a sebesültek száma 24-re ment. Nagyobb sérüléseket szenvedtek az ostrom alatt: a Hajdu-bástya (2.), a Német-bástya (1.) az alsó várban, a középső vár kapuja, a Német-bástya (7.) a felső várban, a palotaépület, mely tüzet fogott. de eloltatott. Gyürki András kapitány szállását széthányták, az audientiás háznak boltozatát bezúzták a lövedékek és az alsó várkapu feletti házat, nemkülönben a Hosszú-bástyán a gyalog malmot szintén találták.

Az ostromzár 1687-ben is tartott, a nélkül, hogy a munkácsi vár, mint hitték, erélyesebben vivotott volna. Oka ennek az volt, hogy a bécsi udvar Thököly megbékítéséről nem mondott le teljesen. Ez év február havában 12 zászlóalj gyalogság, 3 század karabélyos, 3 század lovas és 60 dragonyosból állott a munkácsi várórség. A fegyverfoghatók száma 3000-nél többre ment. Eleség és lőszer ekkor még bőven volt, csak attól tartottak, hogy a lengyelországi utat a császáriak elzárják s így újabb lőpor-küldeményt onnan nem kaphatnak.¹

E közben a törökök elvonultak Egerből, az eddig lekötött császári sereg felszabadult és így most már Caraffa tábornok vezette vissza Munkács alá az ostromló sereget.

Közben Zrinyi Ilona szorongatott helyzete daczára férjének 1600 főnyi csapatot küldött, kikkel Thököly Nagyvárad tájékán tartózkodott, remélve, hogy ha hada megnövekszik, Munkácsot majd felmentheti. De a vár átadása végett az alkudozások épen Dobay tanusága szerint már 1687 novemberben megkezdődtek, mi végből Sándor Gáspár és Sulyok János védlevelekkel ellátva Kassán jártak.

Hosszú lelki küzdelmek után végre a gyermekei sorsán aggódó anya beletörődött a vár átadásának gondolatába, különösen mikor megtudta, hogy az élelem fogytán őrsege éhen

¹ *Történelmi Tár*, 1888. 729. 1.

van, s alkudozásokba bocsájtkozott, melyek 1688 január 14-én befejeztettek.

Beszélték, hogy Absolon Dániel Radics András főkapitány-nyal egyetértve Caraffával titkon kötötték volna meg az alkut s így abba a gyanuba estek, hogy úrnőjüket elárulták. Később ez a gyanu azzal is erősödött, hogy Absolon a vár átadása után Caraffánál titkári állást vállalt.

Azonban nem hűtlenség, nem árulás, hanem a kényszerűség nyitotta meg Munkács várkapuit 1688 január 17-én, akkor, midőn már a helyzet tarthatatlanságáról maga Zrinyi Ilona is meggyőződött.¹

A feladott várban 1688. évi január 18-tól 23-ig tartott átadásról pontos jegyzéket készítettek, mely megengedi, hogy e várnak állapotáról és felszereléséről fogalmat alkossunk.² A bejáró kapu mögött, a vár első udvarán a bejárástól jobbkézt állott az úgynevezett «Német batteria». (Lásd 6. ábra 1.) 5 ágyúval felszerelve. A másik oldalon balkézt a Hajdu-bástyán (2.) állott 4 löveg, közte 1 mozsár. A középudvar délkeleti végében jobbkézt állott a Kerékgyártó- (Wagner) bástya (3.), összesen 5 ágyúval. A középudvaron balkézt felől a Huszár-bástyán (4.), ide számítandó az a hosszú fal is, mely nyugatra esik s azért nevezték Hosszú-bástyának is, állott 12 löveg, közte egy mozsár. A közép és felső vár válaszfalán jobbkézt a Vezér-bástyán (5., beleértve az *e*) és *d*) köröndöket) és a Gécziféle útegen (6.) állott 4 ágyú. Ezt a hiányt látszik pótolni az a körülmény, hogy a felső vár padján, nincs ugyan megmondva hol, de a helyzetet tekintve, a nyugati oldalon a fedél alatt állott 3 ágyú, s így ez a terület mindössze 7 ágyúval volt megvédve, melyek közül egy alkalmasint az ostrom alatt lett hasznavehetetlenné.

A felső várban balkézt a Német útegen (7.), vagyis bástyán állott 4 ágyú. A felső várban jobbkézt, melyet Hajdu-bástyának neveznek (8.), állott 4 löveg, közte 1 mozsár. Lent a vár alatti

¹ *Acsádi Ignác*: A magyar nemzet tört. 1898. VII. 475. l. és *R. Horváth J.* id. mű. II. 270., 271. lapok.

² *Lehoczky T.* i. m. I. 189—191. l.

palánk védgáton állott 9 ágyú. Mindössze 50 löveg (47 ágyú és 3 mozsár.) Az ágyúk elhelyezéséből kivehető, hogy a támadó oldal volt leginkább felszerelve lövegekkel. A három mozsár közül a 2-dik bástyán álló a 2-dik, a 4-dik bástya mozsara a 3-dik és a 8-dik bástya mozsara pedig az 1-ső ostrom-üteg ellensúlyozására szolgált.

Ennek az ostromnak megszűntével Munkács várának negyedik építkezési korszaka lezáródik. Az uradalmi jobbágyság legnagyobb része elszéledt, telkei pusztulásnak indultak, mint az a munkácsi uradalom 1699. évi úrbéri összeírásaiból kitűnik.

V.

A munkácsi vár további fejlődéséről két hiteles rajz nyújt adatokat, melyek egymás mellé állítva, felvilágosítanak bennünket azon állapotokról, melyek a várnak Caraffa által történt elfoglalása után közvetlen egész a nemzeti felkelés idejéig tartottak.¹ Az egyik rajznak magyarázó szövege francia, a másik német.

Az elsőnek szerzője *de Bernad* mérnök, a másikkal *bárá Bever* császári százados.

A két magyarázó szöveg a következő:

I.

Plan De Mongatsch tres fort Chateau Situe dans, la haute Hongrie dans le Beregienser Comitatus sur un haut Roché ell fut pris par les Imperiaux en 1688 après une Blocquade de deux Ans.

1. La haute Fortresse.
2. Celle du Millieu.
3. La Basse ou la premure.
4. La Porte ou sortie de toute les trois.

¹ Felemlítjük, hogy *Everhardo Gvernero Hapelio* Schatzkammer Beschreibung Ungarn című Hamburgban 1684-ben megjelent művében Munkács várának egy a XVII. század második feléből való madártávlattól vett képe van, a melyet azonban a művész úgy látszik csak képzeletből rajzolt meg s így a vár egykorú ábrázolása tekintetében hitelességgel egyáltalában nem bír.

5. La Capelle.
6. Le Puit sous une Voute.
7. Machine pour tirer le bois-l'eau, et toutes fortes de Vivres.
8. Maison bâtie au pied de la Montagne et entouré d'une fossé plain d'eau, de Toises larg.
9. Moullin a Cheval.
10. La nouvell fortification.
11. Moullin enfermé de Pallisades.
12. La Porté Beregszász.
13. Redouttes Construit pour la Bloquade.
14. Marais coullante.
15. Le Fossé par le quel leau de la Riviere entré dans le Fossé de la nouvelle Fortification.

II.

Abriß der Festung Mungats wie Selbige auf Tranzformirten.

1. Die obere Festung.
 2. Daß andere Werk.
 3. Daß dritte Werk.
 4. Der Heruntergang.
 5. Die Laufende Schnecke wo man daß Wasser und Holz auf die Festung ziehen thut.
 6. Der Umb den Berg stehende Graben, so Seine 8 Klafter Breit 2 tief ist.
 7. Die Stadt an dem Berg, unter vorgedachten Graben.
 8. Die neue Fortification umb die Stadt gehet, und in 7 Postwerken Bestehet.
 9. Der Graben und die Werkhe.
 10. Ungar Thor.
 11. Das Polnische Thor.
 12. Der Canal so auf der Latorza in den Wahl graben gehet.
 13. Der Canal wo durch daß Wasser weiter in die Latorza.
 14. Die Mühle.
 15. Die Pallissatierung oder «Pallanga» wo die Krutzsche Karcellerie stehet.
 16. Der Fluß Latorza.
 17. Der Marktflecken Mungats wo izzt Lager stehet.
 18. Die Schanzen so zu der Bloquade angelegt.
 19. Die Umbliegenden Wiesen.
- Datum im Feldlager bei Munkacs den 19. März 17.

K. Br. Bever Hauptmann.

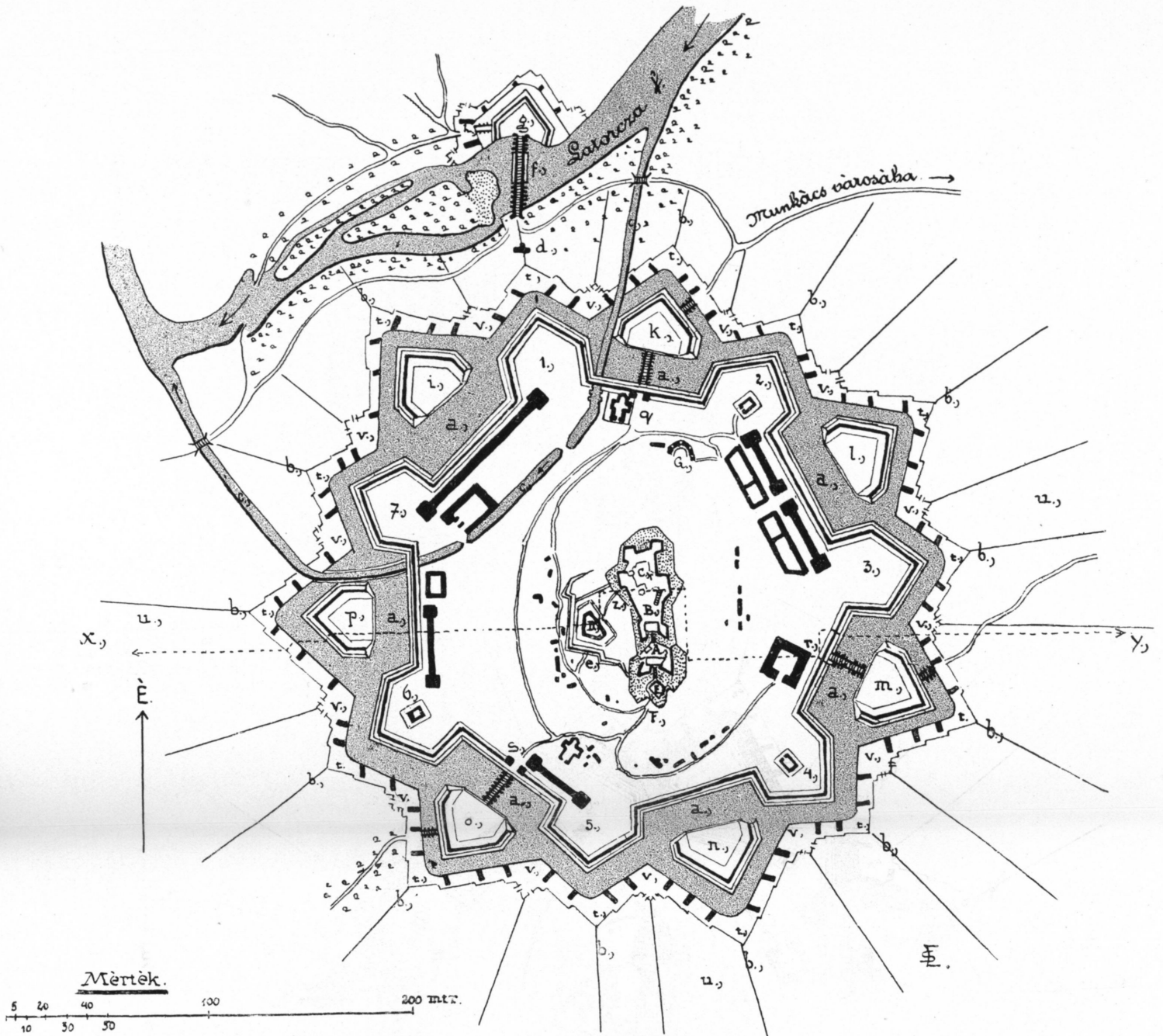
Ezen két rajz és a két mernök által szerkesztett legenda, továbbá a már fentebb említett 1688. évi január 18-iki és február 20-iki leltár alapján az 1688. évi ostrom után Munkácson eszközölt építkezések pontosan megállapíthatók. Különösen értékesek a leltárak, melyekből az egész vár állapota

kivehető s a mely általában véve nagyon romlott állapotban lehetett, a mi a majdnem három évi ostromzarnak tulajdonítható.

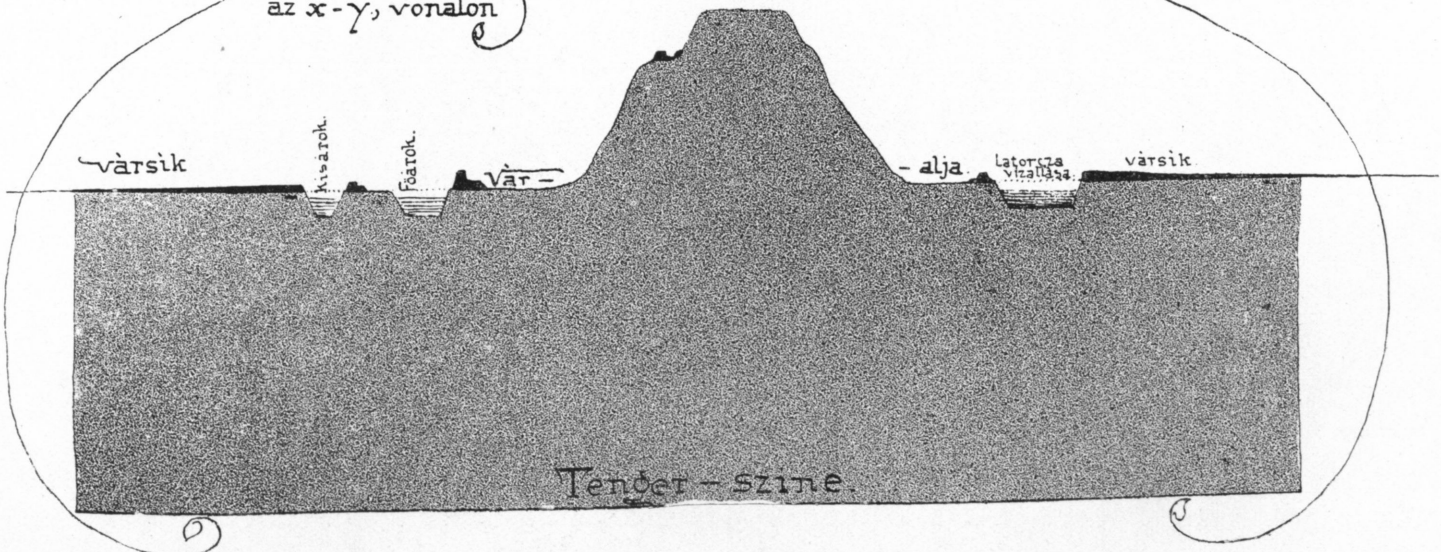
Könnyebb áttekintés végett a két legendát pontokba osztottuk, melyek egyúttal az egymásközi különbséget tüntetik fel. A francia szövegű úgy látszik előbb készült, a német szövegű pedig az előbbeninek átvitele és négy ponttal való bővítése.

A hegy fennlapján levő vár beosztása az előző építési korszakhoz képest változatlan maradt. Ehhez tartozott a felső, vagyis magas erősség. (C.) Ebben: 21 szoba, 9 bolt, 22 jó és 42 rossz ablak, 20 jó ajtó és 3 rossz kályha; 66 rossz ajtó és 4 ordony volt. A középső erősségben (B) volt: 15 szoba, 16 bolt, 18 jó és 9 rossz ablak; 13 rossz kályha, 26 ajtó és 6 ordony. Az alsó vár, vagyis erősségben (A) 6 szoba, 9 jó és 1 romlott ablak; 6 jó kályha, 7 ajtó és 12 ordony volt. Összesen tehát 42 szoba, 25 bolt és 22 ordony. A vár felszereléséhez tartozott: 25 asztal, 5 szék, 15 pad, 60 láda, 3 szekrény, 16 ágyszék; az étteremben egy 12 ágú rézcsillár, 1 nagy lámpás. Találtatott: 3 hordó bor, 28½ hordó eczet és 1890 darab kősó, meg 5 hordóval tört só. Az ablakok többnyire ólomkeretű duczokkal, az elrongáltak falemezekkel voltak kitöltve. A cserép-kályhák zöld zomanczosak és imitt-amott téglából rakottak voltak. A legénység állott 440 magyar és 40 német katonából. Összesen találtatott: 30 kartács 60 fontos, 700 gránát, 50 szakályas puska, több művészileg ezüsttel s elefántcsonttal kirakott puska, 54 drb pisztoly, 300 muskéta, 19,457 ólomlövedék és 48 mázsa lőpor különféle helyeken. Caraffa az átadás után Kaizer tábornokot helyezte be várparancsnokul (1690—1703-ig). Alatta a jószágok igazgatója Klobusiczky Ferencz volt. A magyarok mellett Szilvay Mihály volt a várnagy, a német őrség Edel Antal György várkapitány alá tartozott.

A munkácsi vár feladása után egész Bereg vármegyére szomorú napok következtek. Számtalan helység feldúlva s elhamvasztva állott, a nyomor pedig nagy volt. Az önkénykedés s elnyomás növesztette a lehangoltságot. A vagyonuktól megfosztottak hasztalan várták Thököly érkezését, kit szerencséje véégkép elhagyott s nem volt többé képes jobb fordulatot adni

Szelvény
az x-γ, vonalon

MUNKÁCS VÁRÁNAK II. RÁKÓCZI FERENCZ ÁLTAL EMELTETETT KÜLMŰVEI.

A Műemlékek Országos Bizottsága rajztárában lévő egykorú eredeti felvétel nyomán rajzolta Soós Elemér

elmerült ügyének. De a bécsi udvari haditanácsot Thököly csekély győzelme is megfélemlítette,¹ s arra bírta, hogy Munkácsot újból megerősítesse.

Kaizer parancsnoksága alatt a következő építkezések végeztek a munkácsi váron. A körfalon az a lényeges változás állott be, hogy azt egyenes vonalakba építették, melyek derékszögbe törtek ki és a beugró részekben, a már létezett bástyák helyén most már nagyobb testek épültek a várhegy fennlapjának kiterjedéséhez képest. Ezen egyenes derékszögbe tört vonalakban ismerhetjük fel a Montecuccoli Raimund herczeg XVII. századi módszeres építkezésének a korszakát. (8. ábra.) A bástyák magyar elnevezései német vonatkozású neveket kaptak s pedig a sorrendet betartva: I. Karl-batterie. II. Anton Rottal-batterie. III. Josef-batterie. IV. Spanische-batterie. V. Commandanten-batterie. VI. Bayerische-batterie. VII. Leopold-batterie. VIII. Theresien-batterie.

A csigát, mely az V-dik bástyából indult ki, a francia «machin»-nak (gépnak, 7. pont), a német «Schnecke»-nek (csiga, 5. pont) nevezi, melyen fát, vizet s mindenféle élelmiszert húztak fel. A patkóalakú oszlopesarnokos palota-épület megmaradt úgy, a hogy volt és ma is még régi helyén áll. A kút felett kimagasló öreg torony, illetve őrtorony lehordatott, ott már csak egy bolthajtás alatt lévő kútról van említés.² a)

A várkáporna tornya az egyedüli toronyépület, mely még kimagaslik †, s úgy látszik új alapozást kapott.

A felső és középső várszakasz választó falán, a régi kapu helyén közvetlen a sziklába vésett kút déli oldalában, a vízmedenczék tűnnek fel. b) Ezeknek részletét az 1771. évi Rapports-Plan von Munkács adja. Itt csak a terület van általános vonásokban adva. Bejárata északról van jelezve. A vízmedence műveibe egy alagútszerű 30 méter hosszú és 3·50 méter széles ötszörös dongaboltozatú folyosó vezetett a nyugati oldalon. c) (8. ábra.) Ennek a folyosónak a nyugati falán ordonyok voltak alkalmazva, melyeknek lőrései még kivehetők. Jelenleg ezek

¹ R. Horváth Jenő i. m. II. 278. l.

² A francia szövegben a 6. pont.

az ordony-lőrések ablaknyílásokat, fülkéket s kamarákat mutatnak. A folyosó keleti fala déli végében a második beépített ősi torony alatt, egy sziklába vájt kamaraszerű helyiségben, eleven víz bugyog a sziklából, *d)* (8. ábra) s valószínűleg a vízmedenczék megtöltésére szolgált. Megerősít ebben az 1771. évi Rappports-Plan részlete. Jelenleg a két várór ezt a vizet használja, mely kristálytisztá és jó ízű.

Ennek a folyosónak északi vége vezetett egykor az 1603. évi összeírásban felemlített belső kapu felett fenyőfából készített házba egy csigalépcsőn, mely még ma is megvan. Jelenleg ennek a folyosónak a déli végében nyílik egy boltíves kapu, de ezt csak később építették. Mutatja ezt a 3 méter széles kapufél-fala.

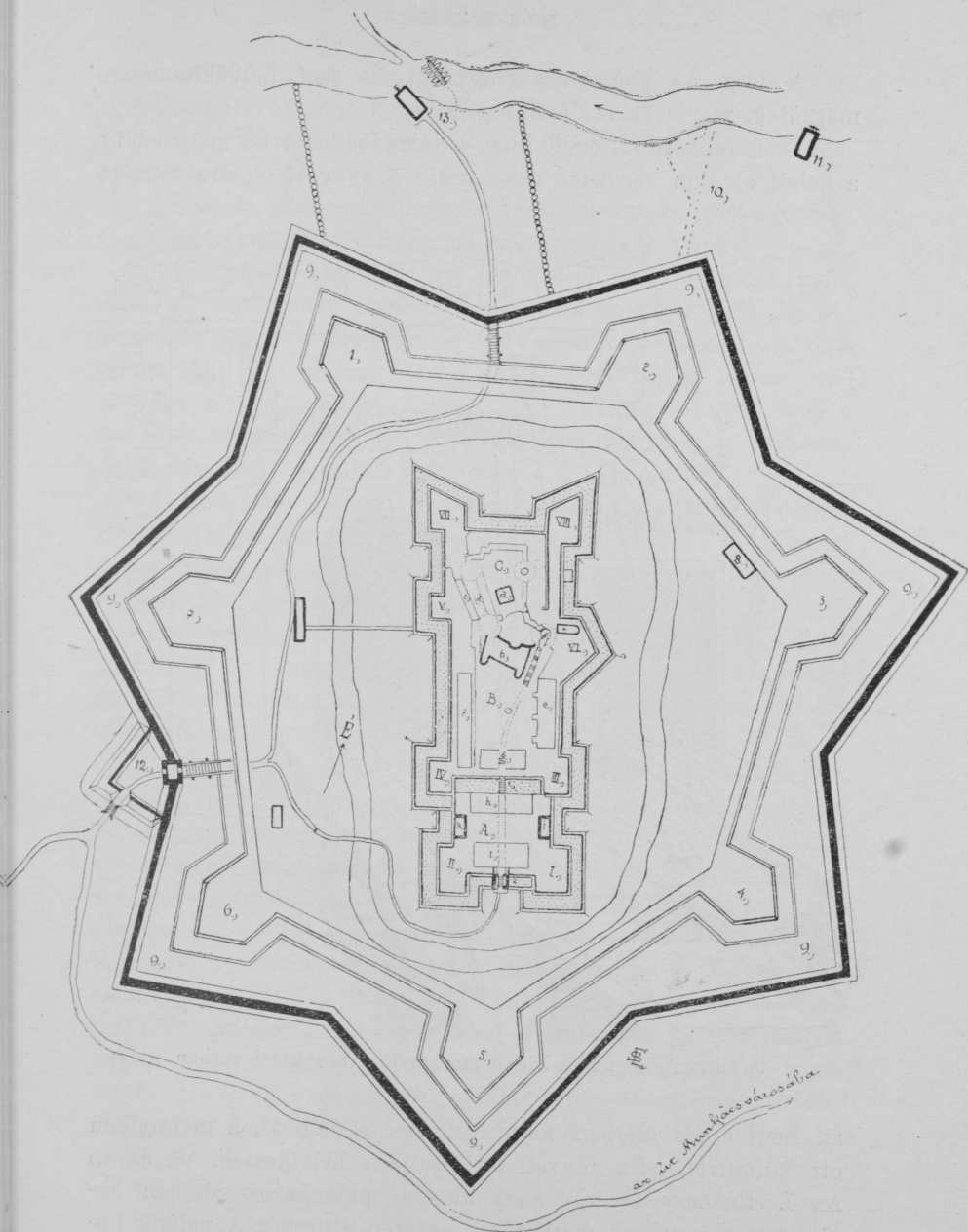
A feljárat a középvárból a fellegvárba *C)*, ekkor változott meg. Nem vezetett többé egyenes irányban, hanem a keleti oldalon, a vízmedenczék mellett, a beépített első kerek torony alá fordult és innen északnyugati iránynyal a legfelső foktérre, vagyis a vár piaczára. Ekkor keletkezett az 53 kölépcső is, öt térfokkal, melynek kapuja felett a már említett Rákóczy-czimer díszlik.

A középső udvarban a keleti és nyugati kötőfalak előtt, valamint ennek a várszakasznak délre nyíló kapucsarnoka felett 1—1 hosszú négyszögű épület állott. *e), f), g)* (8. ábra.) A kapu előtt vezetett a fajármakon nyugvó fahíd, melynek kétszeres kapunyílása mellett a nyugati oldalon, még egy kiskapu volt. A kiskapu mellett volt az őrszoba, a másik oldalon egy lőrés tátong az árokba. (1.)

Ezen hídról vezetett felfelé az út, egy magasan beboltozott kapun át az alsó, vagy első várszakaszba *A)*, melynek oldalai az előbbeni várszakaszhoz hasonlóan voltak kiépítve. *k), i), l)*.

A déli oldalon volt ezen várszakasznak egy hasonló kapuja, mely szinte egy hasonló fahídra nyílott; ép oly beosztással, mint az a középső kapunál felemlítve volt. (2.) (8. ábra.)

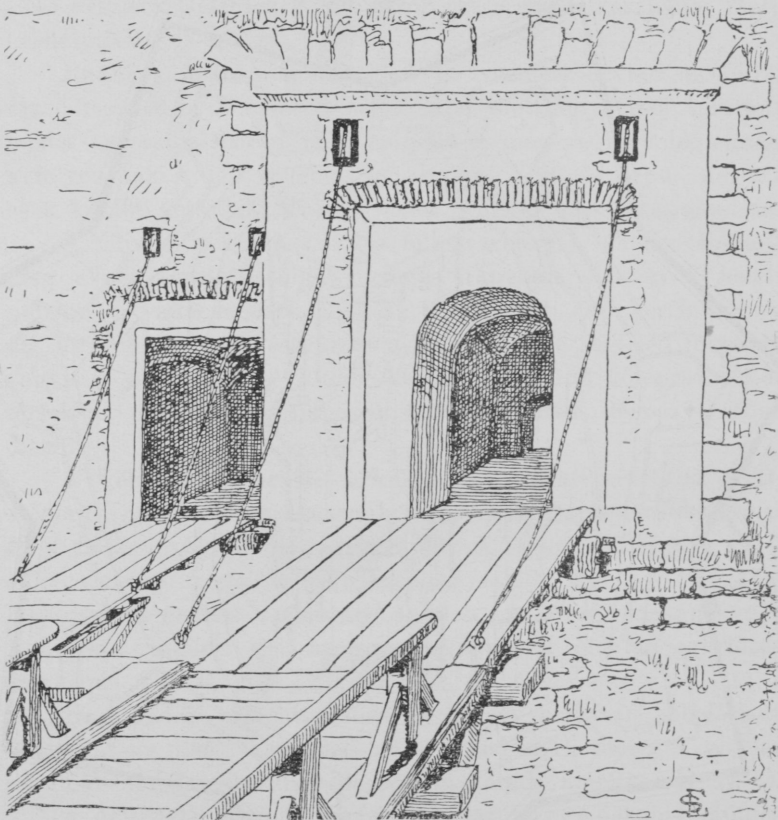
Az ekként áthidalt várárkának déli oldalán volt a már említett nagy kétszeres kis ajtós kapu, mely mind három várszakasznak ki, illetve bejáróját képezte. A kapuknak felvonói, a kis ajtóknak csapóajtái voltak, miről a falban megmaradt vascsigák tanuskodnak. (Lásd 9. ábrát.)

8. ábra. Munkács várának erősítése 1688-tól 1703-ig. De Bernard és Báró Bever tervrajzai nyomán.

A lőszer s porraktárak úgy látszik régi helyükön megmaradtak, mert ezekről említés nincs.

Ezen időben változott meg a várút menete is, mely eddig a keleti oldalon vezetett, most pedig a nyugoti oldalra tétetett

9. ábra. A kapu és hídak szerkezete a munkácsi várban.

át. Lent a vár aljában nagy változás észlelhető, a mennyiben ott külművek, «La nouvell fortification» keletkeztek. (8. ábra.) Az I. Rákóczy György által kiemelt palánkárok részben betömetett s a palánk építkezések egészen eltűntek. A palánk helyébe egy ó-olasz rendszerben épült bástyázott gátmű keletkezett,

melynek hét kiugró ötszögű bástya-teste egyenlő távolságban kötőgátakkal volt összekötve. (Lásd 8. ábrát és a német szöveg 8. pontját.) Ezen művek mögött volt Várpalánk község. (U. o. 7. pont.)

Az árok előtt a gátműhöz támaszkodva a száraz malom van feltüntetve. (8.) (A francia szövegben a 9. pont.)

A bástyázott gátművet egy vizes árok környezte (9.), mely vizét az északkeleti oldal sarokbástyája mögött ásott és bepalánkolt csatorna útján nyerte, hol egy másik malom a Latorcza partján álló vízi malom volt. (Lásd 8. ábra 10. és 11.)

Ezt a vízi malmot a kuruczok feldúlták, nyilván még a vár meghódolása előtt. Erről Bever báró hadmérnök százados emlékezik meg. (A német szövegben a 15. pont.)

A bástyázott gátműnek nyugati oldalán a 6. és 7. bástyák közt a vízárok áthidalva, a beregszászi kapun (12.) át egyrészt a vár útjára, másrészt a III. ostrom-üteg felhagyott művéhez vezetett. Ezt a kaput egy holdony védte.

Úgy a fellegvár rovátkolt bástyáit, valamint a bástyázott gátműveit is égetett téglával burkolták be, mit a «Perspective du Chateau de Mongatsch du Cotes de la Pollongne» látképe szemünk elé tár.¹ (10. ábra.)

A bástyázott gátmű azonban változás alá esett a két terv kivitele közti időben, mi a francia 12. és a német szövegű 10. pontok összehasonlításából kivehető. Tudniillik: a beregszászi kijáró meghagyatott ugyan, de a holdonyt eltávolították s ekkor már magyar kapunak nevezték. A bepalánkolt vízcsatorna és a vízi malom (11.) pedig az északnyugati oldalon látható (13.), hol egy hidas van feltüntetve. Ez a vízárok vagy csatorna később keletkezett, miután már a 10. szám alatt felmentett csatorna a kuruczok által feldulatott. Ezen a magyar kapun vezetett az út Munkács városába, megkerülvén a vár külműveinek déli és keleti oldalait. Ily állapotban tartotta megszállva a császári sereg Munkácsot a nemzeti felkelésig.

¹ A francia tervrajzon. A Műemlékek Bizottsága rajztárában.

VI.

Az alkotmány elnyomása, a törökökkel megkötött káros karlóczai béke és végre a protestánsok sérelmei, az országban évek óta lappangó elégtelenséget annyira fokozták, hogy a közelégtelenség 1703-ban a magyar nemzetet aléltóságából végre felkeltette.

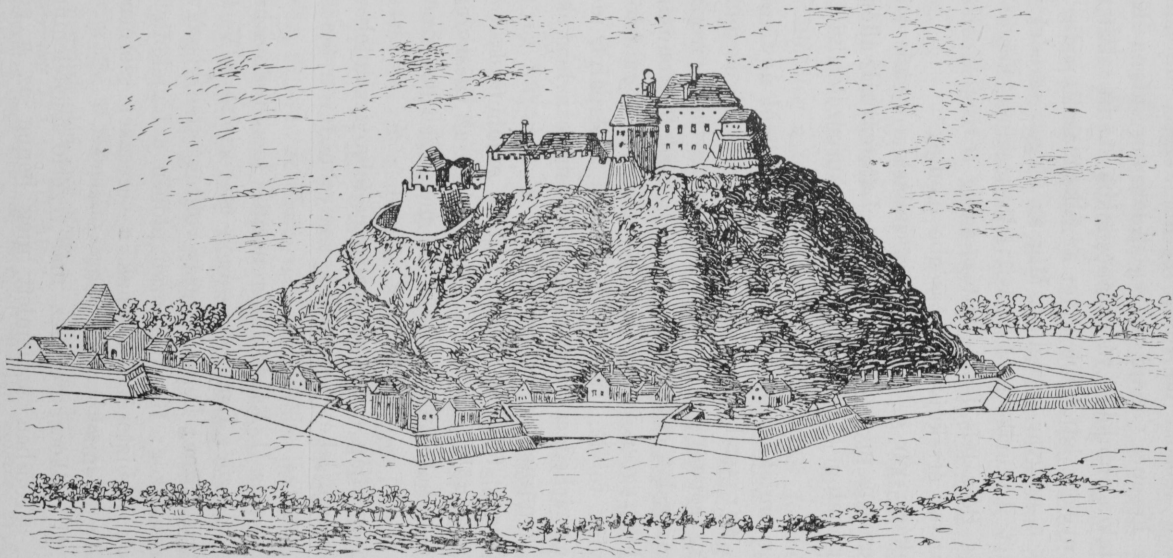
A nemzeti felkelés élére II. Rákóczi Ferencz állott, ki zászlaját 1703 június 16-án tűzte ki a vereczkei hágón. Nyolcz nap mulva a munkácsi kastélyban szállt meg, nyilván azon szándékkal, hogy Munkács várát kézrekerítse.¹ Munkács várában Auersperg György gróf volt ekkor a parancsnok, s a munkácsi császári őrség 500 német gyalogosból állott. Ezek egy része rokkant, a másik pedig atyafiságban lévén a városiakkal, Rákóczi ügyének nem volt ellensége.

Rákóczinak ez a munkácsi vállalata azonban nem sikerült s visszavonulni kényszerülván, Zavadkánál ütött táborot. Itt gyülekezett lassanként a lengyel századokon kívül, mintegy 2000 gyalog és 400 magyar lovas, kik kellőleg felfegyverkezve és fegyelmezve a császári seregekkel már szembeszállhattak. Ezzel a maroknyi csapattal kezdte meg Rákóczi tiszavidéki hadjáratát. Ez év november havában Tokajból kibocsájtott rendeletével hagyta meg, hogy a megállapított számú katonát a vármegyék állítsák ki, még pedig Majos János kapitány alá. kít a munkácsi vár megvívásával bizott meg.

Ezzel a sereggel Majos a munkácsi várat zárlat alá vette, koronként ostromolta is, de közben Auersperg gróf várőrsége megerősödött s így őrségével makacsul ellentállott. Szükségessé válván tehát az ostromló sereg szaporítása, Rákóczi december 5-éről kelt rendeletével meghagyta Ungvármegyének, hogy a munkácsi «bloquálába» menjen.

Az északi és közép hadszínhelyeken 1704 elején már né-

¹ Burekhard von Birekenstein 1731. évi kiadásában valószínűleg ezt a kastélyt nevezi «Holtz-Schloss»-nak, melyet Bergschlossnak tart, de nem az. Fatornácza volt. A vidéken másutt, hegyen fából épült kastély nem volt. Itt tehát Burekhard tévesen volt értesülve.

10. ábra. A munkácsi vár 1725-ben a lengyel oldalról nézve. De Bernard rajza nyomán.

hány jelentékeny város és vár Rákóczinak hódolt. Ezek közt Munkács vára február hó 16-án került kezére. Márczius 6-án már Járius Ferencz, majd Lövey Ádám és utána Krasznai Sámuel voltak a munkácsi várparancsnokok. Az itt talált állandó őrség a környéken lett letelepítve, az alkalmasak pedig önként csatlakoztak a magyar sereghez. Míg az idegen ezredekhez tartozott német katonák a feladási feltételekhez képest Győr, Komárom és Bécs felé irányítottak, addig a tisztek, tisztos kivonulás után az érsekújvári erősségbe mentek.

A munkácsi vár e hosszas megszállása s vívása közben a külművek erősen megrongálódtak s a Latorczánál állott négy köre forgott malom (Lásd 8. ábra 13.) a kuruczok által felégett-tetett.

Rákóczi emlékirataiban az egykorú várról úgy emlékezik meg, hogy az: «sziklán épült, melyet csak kevés föld takar. A sziklahegy rónaságból emelkedik, jó mértföldnyire nincsen közelében magaslat, csak ily távolságban kezd folytonosan emelkedni a vidék, egész a Beszkid hegyekig. A Tisza felől, mely ide 4 órányira folyik, sűrű erdő borítja a lapályt, mocsarak környezik a várhegyet, melyeket a máramarosi hegyekből ide folyó vizek képeznek.

A Latorcza folyó a Beszkidekben ered, puskaövényire folyik a várhegytől. Egy zsillip segítségével az egész rónaságot víz alá lehetne helyezni, miáltal a vár megközelíthetlenné tehető volna.

A várhegy alján ezenfelül még egy folyóvizzel telt árokkal bír, melyet nem lehet lecsapolni, mélyebb lévén fenéke mint a Latorcza medre».

Munkács vára II. Rákóczi Ferencznek igen fontos hadászati alapja volt. Először: Lengyelországon át remélte XIV. Lajostól a segílyt. Másodszor: Lengyelország volt egyetlen visszavonulási vonala. Harmadszor: Munkács ezen időben a legjelentékenyebb s a kuruczok legbiztosabb útjának, a vereckei szorosnak tor-kában feküdvén, ennek kulcsa volt.

Midőn II. Rákóczi Ferencz már vezérlő fejedelemmé megválasztatott, 1705-ben szülemlett meg benne az a gondolat, hogy Munkácsot felépíti és azt a modern várépítészet szín-

vonására emeli.¹ *Demoiseaux* dandárnok hadmérnökének tehát utasítást adott, hogy Munkács kibővítésére a tervezetet készítse el. *Demoiseaux* egy tervvázlata² után *De La Mothe* hadmérnöki ezredes felügyelete mellett 1705-ben kezdték meg Munkács várát újból megerősíteni. Ennek a tervnek kivitele azonban, a mint látni fogjuk, lényeges változás alá esett. 1708-ban már *De La Faux* hadmérnök vezetése alatt állott a munkácsi vár erősítése. Az építkezésekről a fejedelem koronként személyesen győződött meg.

Az ó-olasz rendszerű falazott bástya gátmű helyébe egy újabb földgátmű keletkezett.³ (Lásd a mellékletet.)

A hét nyitott bástyamű a vár aljában kötögátjaival megmaradt, illetőleg a téglát kiszedték és tisztán földből készült; míg a téglát az épületek emelésénél értékesítették. (Lásd a tervrajzon feketére kihúzott részeket és az 1-től 7-ig számozott földgátakat.) Ezek és a bástyák előtt húzódó vizárok *a*) előtt fejlődött ki a külső sánczgyűrű *b*), melynek északi oldalán, délnyugati iránynyal folyt a Latorcza vize, az 1. földbástya keleti oldalán a vár árokba.

Ezen bástya mellett a kötögát alatt a vár belterületén egy csatorna *c*) húzódott a 7. földbástya alá, mely csatorna két helyen volt áthidalva. Az 1. számú bástya előtt volt északon a vár malma. *d*) Ennek megvédhetésére a Latorcza jobb partján volt egy előretolt függő mű, mely 20 méter hosszú zsilippel *f*) volt összekötve. A zsilipnek a tetején egy fedett védfolyosó volt berendezve a gyalogság számára és ez a folyosó kötötte össze a Latorcza bal partját annak jobb partjával. A zsilipet egy ékeröd, úgynevezett «zugvéd» biztosította *g*), melynek árkan könnyen széthordható hidon lehetett a szabadba jutni. *h*) Ezen csillagsáncz alakú gátmű bástyái következő elnevezéseket kapták: 1. Vay Ádám-bástya. 2. Majorsági-bástya. 3. Mill-bástya.

¹ Az ország öt főkapitánysága közül Munkács ekkor a kassaiba volt beosztva, melynek élén gróf Forgách Simon állott.

² *Lehoczky T. i. m. III. 515.*

³ Tervrajza egy katonai felvétel alapján először kiadva: *Czigler Győző*: Munkács vára összegyűjtött tervei (Budapest, 1902) között.

4. Kaszárnya-bástya. 5. Beregszászi-bástya. 6. Szöglet-bástya és 7. Mészáros-bástya. A kötőgátak előtt a bástyák között a megszélesbitett vizárok előtt keletkeztek a «menvédek». *i), k), l), m), n), o), p)*. A *k)* menvéd keleti arcvonalán volt a «malom kapu» *q)*. Ez a Munkács városába vezető útra nyílt. Ugyanennek a műnek délre eső torka össze volt kötve egy könnyen elhordható, 13 lábon nyugvó fahíddal, mely az 1. és 2. bástyák kötőgátja alatt vezetett a vár belterületébe. Ez a kapu egyébiránt a várhegy északkeleti lejtjén alkalmazott lövegállással (*i)*) volt megvédve.

Egy másik kapu *r)*, a keleti oldalon az *m)* menvéd művén. a már ismert módon a vár belterületével engedte meg az érintkezést. A sánczgyűrű nyugati oldalán volt a harmadik kapu *s)*, hol a közlekedés az *o)* menvéden át, szinte így történt. Ezt a kaput «Horvát kapu»-nak nevezték.¹

Mindezen erődítési művek jellegét tekintve, megkülönböztethetjük a sánczgyűrűt, vagy koszorú vonalat, mely áll: a fedett útból *t)*, a vársíkból *b)*, a fedett úton a harántgátakból (feketére vannak kihúzva), a behajló fegyverterekből *v)*, a vízárokból *a)*.

A vízzel telt főárok, mely áll: a menvédekből *i), k), l), m), n), o), p)*, a közlekedésekből *q), r), s)*.

A főgátvonal, mely áll: a hét nyitott bástyaműből, a kötőgátakból és mindezek alkalmazott lövegállások és mellvédekből.

Az egész bástyázott védmű, különösen az előretolt függő művel *g)* önkéntelenül a Meziéres francia iskolájára emlékeztet bennünket, miben az is megerősít, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelem hadmérnökei majdnem mind francia származásúak voltak.

A még I. Rákóczy György idejéből fennmaradt palánkárok maradványa, melynek feneke a Latorcza medrénél mélyebb volt, szinte II. Rákóczi Ferencz fejedelem idejében tömetett be teljesen. A három térfokos sziklavár *A), B), C)* nyugati lejtjén

¹ 1788. évi *Situations-Plan* von der k. k. Festung Munkács. Gezeichnet durch *Franz von Palleli* Ingenieurs-Hauptmann. A Műemlékek Bizottsága rajztárában. Kiadva *Czigler Győző* idézett művében.

egy ollómű keletkezett, az az alatt elvezető vár útja felett, mely nyilván a csiga megvédésére szolgált és régi helyén megmaradt. *d)* Ebből a védműből vezetett fel egy út a vár északnyugati körfalához, hol egy buvóajtócska (potern) volt. *z)* Ugyancsak ebből a védműből egy hasonló lejárát az alsó csillagsánczba vezetett. *e)* A fejedelem ezen csigáról úgy emlékezik meg emlékirataiban, hogy ez a vár lejtőjére lerakott erős csusztató deszkákból állott, melyek két oldalon földbe bevert faoszlopokkal voltak megerősítve. Az oszlopokon a csusztató fedele nyugodott. E szerint ez a csusztató hasonlított a manapság is alkalmazott, de fedetlen csusztatókhöz. Ha ellenség közeledett, Rákóczi utasítása szerint a csusztató fedelét a várfalánál fent szétszedték, nehogy esetleg, ha a csusztató felgyújtatnék, a vár tűzveszélynek legyen kitéve. A csusztató többi részeit alulról kezdték szétbontani, a fát pedig a várba felhúzták s a sziklába vájt felső árokba helyezték el.¹

A Latorcza bal partján lévő malmot 1706-ban pénzverdévé alakították át. *d)*

A vár régi rovátkos falazatai eltűntek.

Az egymás felé emelkedő foktéri alakot betartották és minden egyes foktér, lépcsőnként kiemelkedő kőbányaival külön várszakaszt képezett.

A fellegvár bástyák nevei fent a kővárban az 1711. évi összeírás szerint a következők: I. Kúry-bástya. II. Esztergályos-bástya. III. Huszár-bástya. IV. Lakatos-bástya. V. Géczy-bástya. VI. Komlósi-bástya, melyet Hosszú-bástyának is neveztek. VII. Örgróf-bástya. VIII. Szertár-bástya. (Lásd a 11. ábrát, mely részint két 1725-iki katonai felvétel s az 1771-ben Baumeister János mérnök által rajzolt Rapports-Plan nyomán készült.)² A bombamentes boltíves folyosókat, az úgynevezett ordonyokat, löszertárakat, raktárakat és földalatti üregeket kijavították. A felső vár udvar keresztboltozott palota helyiségeit az udvar felől oszlopokon nyugvó galleriákkal látták el. A kapuk felett lakosz-

¹ *Thaly Kálmán*: Rákóczi Ferenc emlékiratai, III. 586. l.

² Fénynyomatban valamennyi kiadva *Czigler Győző* idézett művében. Az eredetiek másolatai a Műemlékek Bizottságának rajztárában.

tályok keletkeztek, hol a várkapitányok, udvarbírák, tisztek, tűzérek és katonák laktak.

A kapuk alatt fajármokon nyugvó fahidak, felvonók és csapóajtók megmaradtak. A várhegy keleti oldalán, most már levezető csatornák épültek, melyeken az esővíz lefolyhatott. A felső várszakasz csatornája a VIII. bástya déli oldalának hosszában az árkon át, a körfal alatt; a középvár csatornája a IV. bástya északi oldalán; az alsó várszakasz csatornája pedig úgy ennek, mint az elővárnak eső vizét az I. bástya északi oldalán, az árkon át és a körfal alatt bocsájtotta ki.

De La Mothe jelentései alapján tudjuk, hogy egy laboratorium 1708—1709 közt készült. A bástyák befedettek, nehogy az ordonyok elromoljanak és hogy a lövegtalpak az idő viszontagságai következtében idő előtt tönkre ne menjenek. Ezek után egy mindenben jártas, ügyes jó hadszertárnok (Zeugwarter) rendeltetett ide. Szükséges volt 200 tölgygerenda s deszka az ágyútalpak, a bástyák kijavítására és a löportárak szárazabbá tételére, mert a hely nedves s a lőpor romlott volt. Végre azt is bejelentette De La Mothe, miszerint kívánatos volna, hogy a hadszertárbeli mivesek ne vonassanak el szakbeli feladataiktól az uradalmi tiszt vrak által, s az Ő felsége részéről számukra elrendelt jutalmak megvonásával ne kedvetleníttessenek el.¹

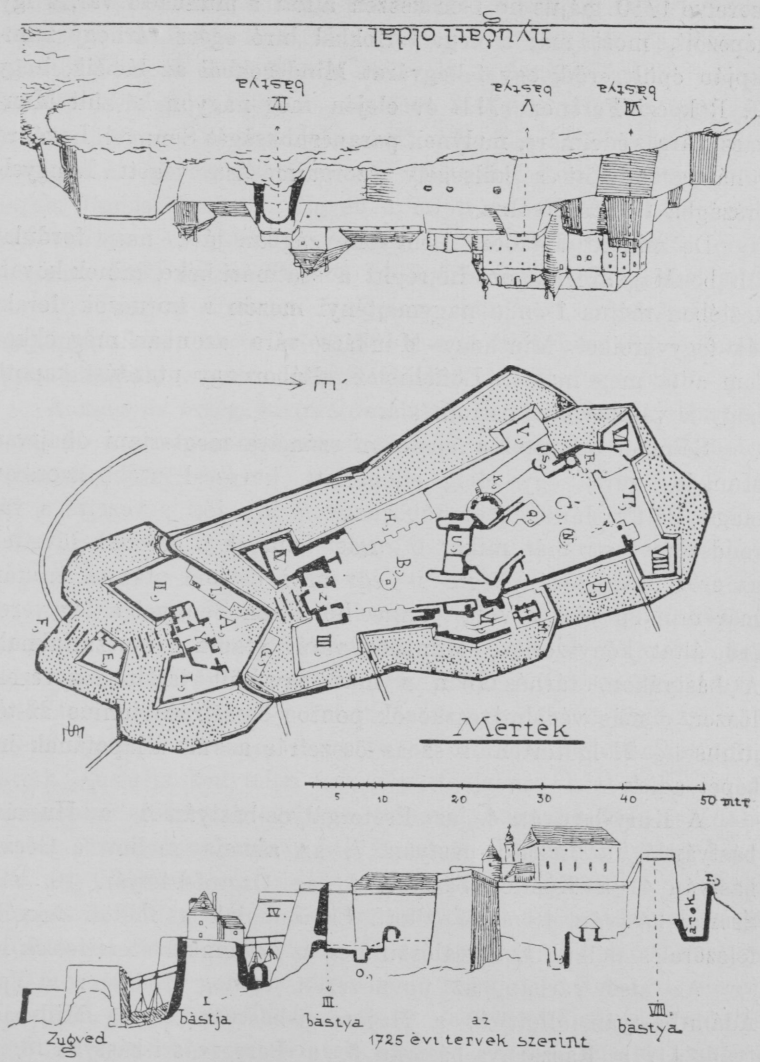
A várhegy déli csücskében egy egészen új várrész is keletkezett. Az alsó vár udvar előtt, az itt kiálló szikla tetején egy úgynevezett zugvéd épült. *E)* (Lásd 11. ábra.) Ehhez képest itt, az eddig beugró körfal is megváltozott és tehermentesítő íveivel a várhegy csücskére lett kiugrasztva, hol egy bejáró kapuja volt. *F)*

A vár útja ezen ékműnek nyugati oldalán át, kőpillérekön nyugvó fahidon vezetett és az északi oldalon összeköttetésbe lépett az alsó várszakasz épen ily módon épített hidjával.²

Minden eshetőségre hatalmasan megerősítve és jól fel-

¹ *Thaly Kálmán*: Adalékok II. Rákóczi Ferencz tüzérsége történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, I. 349. l.

² Profil und Developpement. Nach der Linie A—B, vagyis keleti hosszmetset. A Műemlékek Bizottsága rajztárában. Kiadva: *Czigler* i. m.

11. ábra. A munkácsi fellelővár alaprajza és hosszmetsetzei 1711-ben.

szerezve 1710 május hó 1-én készen állott a munkácsi vár, s így képezett, most már a négy térfokkal biró egész várhegy fennlapján épült erőd, egy fellegrát. Mindezekből az látszik, hogy II. Rákóczi Ferencz 1711. év elején még nagyon készült Munkács vára védelmére, melynek parancsnokságát Sennyei Istvánra ruházta, mielőtt a külsegély szorgalmazása végett Lengyelországba távozott volna.

De mialatt Rákóczi Lengyelországban járt, nagy fordulat állt be Magyarországon. Létrejött a szatmári béke, minek következtében május 1-én a nagymajtényi mezőn a kuruczok lerakták fegyvereiket. Minthogy Munkács vára azonban még ekkor sem adta meg magát, Löffelholcz altábornagy utasítást kapott, hogy a várat vonja ostrom alá.

Sennyei tábornok a fejedelem számára megtartani óhajtván Munkács várát, egy ideig ellenállott, kevéssel utóbb azonban maga Pálffy János gróf tábornagy is ide jött s vezette a vár rendszeres ostromát, mikor is óriási bombák s gömbök lövettek az erős falak közé. Végre is egy havi ostrom után, s miután már minden veszve volt, június hó 23-án Sennyei a fegyveres erő által kényszerítve Munkács várát átadta a császáriaknak. A bástyákon, tárházakban s más egyebütt talált fegyverek, lőszer, s más védelmi eszközök pontos összeírása június 22-től július hó 21-ig történt s ez az összeírás a vár állapotának hü képét adja.

A Küry-bástyán 4, az Esztergályos-bástyán 4, a Huszár-bástyán 7, a Lakatos-bástyán 7, az almafa mellett a Géczi-bástyán 4, a Komlói-bástyán 4, az Ögróf-bástyán 10, s a Szentár-bástyán 18 ágyú állott. Ez utóbbiak a földön fekvők, felszerelés nélkül. Ezek valószínűleg az ostromkor szereltettek le.

Az alsó várban, az úgynevezett csillag erődben: a Vay Ádám-bástyán állott 8, a Majorsági-bástyán 10, a Mill-bástyán 11, a Kaszárnya-bástyán 5, a Beregszászi-bástyán 8, a Szöglet-bástyán 8 és a Mészáros-bástyán 11 ágyú. De ezeken kívül még egyebütt, alkalmasint a szertárakban és ordonyokban is kellett ágyúknak lenni, mert az összeírás kimutat mindössze 102 ércágyút, 106 vaságyút, 13 taraczkot és 12 mozsarat; tehát összesen 233 löveget.

A vár árkában találtak petárdákat, érczet, nyers rézlapokat, löporzúzó malmot 10-et. Vaságyú golyót 20,159 darabot 16 latostól 36-ig. A többi 200-on alól volt. A lánczos golyók száma 20,363. Kőgolyó 1120 drb. Kartács 310 drb. Horog vagy gátpuskát 160-at. Orgona-löveg volt 12. Kézi löfegyver, puska, karabély és kisebb gátpuska volt 1070 drb. Romlott puska 104 darab. Janicsár cső 31. Egyéb romlott cső 50 stb. Lőpor volt 182 mázsa. Azonkívül öntetlen és öntött lövedékek. Nyers salétrom 4000 mázsa. Bomba 1468 drb. Granát 2717 drb. stb.¹

II. Rákóczi Ferencz fejedelem munkácsi tróntermében a majtényi sikon önként letett 147 zászló ellenében 163 a harc-téren elfoglalt császári lobogót találtak feltűzve a falakon.

A magyar őrség kivonulása után Behmer Antal alezredes vette át a parancsnokságot, kit nem sokára báró Löffelholz tábornok váltott fel.

VII.

II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza után egy félszázad mult el, hogy Munkács falai a legszükségesebb tatarozásokon kívül semmiféle építkezéseken nem estek át. Oroszország fenyegető túlsúlya a törökök felett azon aggodalmat ébresztette a XVIII. század derekán, hogy ha az oroszok bódításait folytatják, Ausztria kénytelen lesz a porta javára közbelépni, mert azt semmi esetre sem tűrhette volna el, hogy Moldova és Oláhország orosz fennhatóság alá jussanak. Ebből kifolyólag közel állt egy háború eshetősége s ezen okból 1769-ben császári mérnökök felügyelete mellett dolgoztak Munkács várának megerősítésén. Ezen időben az elővár zugvédje *E*) mint azelőtt, úgy most is védte a körfal délre nyíló kapuját *F*) (Lásd II. ábrát), a zugvéd mögött emelkedő I. és II. bástya pedig védte az elővárat. De miután az érintett zugvéd csak a pusztá sziklára volt fektetve, ebből kifolyólag alacsonynak bizonyult, s ezúttal a zugvéd mellvédje magasabbra vonatott.

Az ezen várrész mögött fekvő II. bástyatest ordonyai, mivel

¹ *Thaly Kálmán*: Archæologiai Közlemények, XII. 56—86. l.

szinte mélyen feküdtek, betemetettek és felettök új ordonyok keletkeztek.

Az épen említett két bástya közt emelkedett egy emeletes épület, melynek földszintjén keletre a fogház, 11. ábra *J*), közepén az alsó kapu, nyugatra három üres helyiség volt. Emeletén egy laktanya, melyet 1782-ben porkoláb szállásnak alakítottak át. A II. számú bástya torkát 1771-ben magasabbra emelték, e mögött egy laktanya épület *I*) állott, mely a védelmi állásnak útjában állván lehordatott. Az I. bástya mögött volt egy löporraktár az árokban. *G*) (11. ábra.) A harmadik híd felett a közép várszakasz előtt a III. és IV. bástyák közt volt az egykori tűzértisztek lakása *Z*), melyet szinte 1782-ben alakítottak át az alparancsnok számára.

Közepén a földszinten volt a kapu, az őrszoba és tűzér-ségi raktár. E mögött a nyugati oldalon volt a szertár *H*), mely államfogylok részére lett átalakítva. Ennek az épületnek északi végében keletkezett egyúttal egy a vízmedence és a beépített második ősi kerektorony külső fala által határolt kis tér, melyre az eredetiben alagútszerű dongaboltozatú folyosóból az a boltíves kapu nyílt *k*), mely már említve volt és az ötödik építkezési korszak alkotása. (Lásd 8. ábra) *c*).

A keleti oldalon 1771-ben volt a III. bástya ordonyozott laktanyája, hol a boltozat és közlekedő lépcsők kijavítottak, melyek a «Comodité»-be (árnyékszék) vezettek. (Lásd a keleti hosszmetsetet a 11. ábrán) *o*).

Ezzel szemben a nyugati oldalon a IV. bástyában, az alsó szikla mellett létezett ordony eltávolított, ellenben az alsó ordonynak minden támaszát átboltozták. A közép várszakasz északi részében 1782-ben a vízmedence felett emelkedő épület, az egykori porkoláb lakása szinte átalakítás alá esett. *U*) A válaszfal a középső és felső árok közt lehordatott s annak alsó részét a sziklán megerősítették. *M*) (11. ábra.) Ettől nyugatra volt a feljáró, mely a beépített első ősi torony alatt vezetett fel a legfelsőbb várszakaszba, vagyis piacra. *C*)

Keletről az árokban a válaszfal alatt a közép várszakaszban egy új löporraktár alakított, ennek következtében a felette lévő laktanyát beboltozták. *L*) (Lásd a keleti hosszmet-

szetet.) Ettől északra szinte ugyanezen árokban volt a kis löporraktár. *P)* (Lásd az alaprajzon.)

Újból átalakítás alá esett a negyedik ősi kerek torony helye. Ez a már felemlített csigalépcső helye volt. *N)* A felső várszakasz déli udvarrészében volt a mély sziklába vájt kút, egy bolthajtás alatt *Q)*. Ettől keletre a várkáporna \dagger), mely úgy látszik ismét más alapozást nyert.

A felső várszakasz nyugati oldalán az V. és VII. bástyák mellvédjei is kiigazítottak. A VI. bástyától délre tisztí laktanya volt, mely alatt még emlegették II. Rákóczi Ferencz fejedelem egykori konyháját, hol három közönséges szoba volt. *R)* Ennek a déli falához volt építve a körönd *S)* az ősi harmadik kerek-torony helyén, hol 1782-ben egy «Privet» (árnyékszék) volt készítendő.

A vár északi fokán a VII. és VIII. bástyák közt, a II. Rákóczi Ferencz fejedelem egykori palotájából alakult a várparancsnok lakása *T)*, mely alá a főporkoláb lakását helyezték. A VIII. bástyának mellvédje is szabályozásra szorult és minekutána a vár árkának ellenlejtje be volt omolva, ezt is kijavították. *v)* (Lásd a keleti hosszszemetet.)

A vár külerődítvényei, vagyis a csillagsáncz a függő művel együtt eltűntek. A helyszíne az 1780-iki Situations-Plan¹ és az 1782. évi Rapports-Projects- und Situations-Plan der kaysl. königl. Festung Munkács² tanúsága szerint már haszonbérbe volt adva. Még pedig a mellékletünkön kimutatott földbástyákon belől a kis-, közép- és nagy-erődítési művek belterületén keletkezett réteket Palánk község lakosai bírták. Északra a vársík és a Latorcza közt, ott hol hajdan a függőmű volt, kukoricza-földek voltak. A vársík többi részét legelőnek használták.

A munkácsi uradalom, melynek központját eddig a vár képezte, 1728-ban a gróf Schönborn családnak adományoztatván, a várat a király a maga s utódai számára tartotta fenn

¹ Kiadva fénynyomatban *Czigler Győző* id. művében. Az eredetit rajzolta Kollhoffer mérnökkari kapitány 1780-ban.

² Kiadva ugyanott. Az eredetiek a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban, másolataik a Műemlékek Bizottsága rajztárában.

s ez időtől fogva a munkácsi várat hadiszerek raktárául használták.

A hétéves háború alatt, melynek célja osztrák részről Szilézia visszavétele volt, a munkácsi vár védelmi állapotba helyezése ismét felszínre került. Ekkor gróf Schönborn Ervin Jenő 1763-ban 50,000 forintot adott a felkelés költségeire kölcson, Bereg vármegyének azonkívül 3000 forintot ajándékozott ugyanezen célból.¹ Az erdélyi oláh lázadás hírei szolgáltatottak okot arra, hogy 1769-ben a Merz-féle századot ide helyezték. Ekkor 300 munkás egész nyáron császári mérnökök felügyelete alatt dolgozott a vár művein.²

Egy 1782-ben kelt császári rendelet következtében a munkácsi vár *Marini* császári kir. kapitány várparancsnoksága alatt 1782—1789-ig állami fogházzá alakítottatott át, hova főleg politikai foglyokat internáltak. Egyik évszámnélküli átmetszeti tervrajzon az átalakítás költségei 12,401 frt 49¹/₂ kr.-ban vannak feltüntetve.³

A vár azonban egyelőre úgy látszik hadiszerek raktárául is szolgált, mert 1787-ben a megindított török háború alkalmával II. József császár meghagyja, hogy az itt elraktározott hadiszereket Nándorfehérvár ostromára a táborba szállítsák.

Az itt alkalmazott parancsnokok ezentúl már csak a rabokra ügyeltek. Raskó cs. kir. kapitány és várparancsnok gazdaszonyának gondatlanságából 1834 július 27-én éjjel a vár kigyuladt, a korlátlanul szétáradt láng minden rajta eléghetőt elhamvasztott.

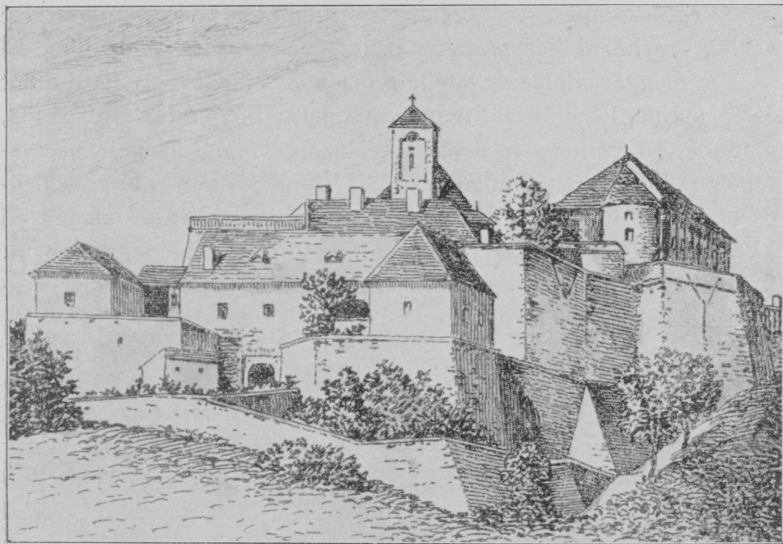
A kormány ez eset következtében a várat felhagyni szándékozott, azonban báró Lederer Ignác cs. kir. kassai katonai kormányzó javaslatára ismét helyre állították a vár épületeit és a fellegrvár védműveit védelmi állapotba helyezték. De a

¹ *Lehoczky T. i. m. I. 252. l.*

² *Rapports-Plan.*

³ Az átalakítást feltüntető tervrajzok, melyeknek címe: Grund Risse der kaysl. königl. Berg Festung Munkács, fennmaradtak, s először *Czigler Győző* idézett művében adattak ki fénynyomatban. A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban lévő eredetiek után a Műemlékek Bizottsága hű másolatokat készítettett.

várművek ekkor már külsejükből igen sokat veszítettek. Minden feleslegest eltávolítottak s csak a legszükségesebb véd-falak, bástyák és épületek hagyattak meg. (Lásd a 12. ábrát.) Az összes várfalak terméskőből építve, faragott homokkövekkel szegélyezve, a mellvéd alatt párkány-szalaggal birnak, melyek az egész körfalat kívülről körülfutják.

12. ábra. A munkácsi vár az 1834. évi tűzvész után, délről tekintve.

Az 1848—1849. évi magyar függetlenségi harc még egyszer s utoljára adott alkalmat arra, hogy Munkács vára a hadi célokat szolgálja.

Mezőssy Pál vette át a vár parancsnokságát. A magyar honvédek a külső erődívenyeket ismét helyreállították Dobrojevics Jakab uradalmi főmérnök vezetése alatt. A sziklán álló fellegrvár védő falait is védelmi állapotba helyezték. A bástyákra 2 mozsarat és 12 sugár-ágyút helyeztek, tűzerekül pedig a környék műveltebb ifjai alkalmaztattak, kiket Nagy Ábrahám és Dezső Károly főhadnagyok kellően beoktattak. A munkácsi vasgyárat fegyvergyárrá alakították át, Rombauer Tódor gyári

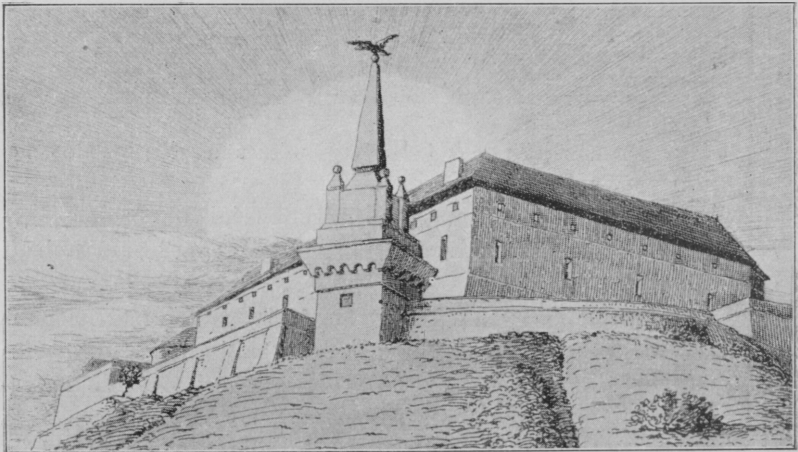
felügyelő művezetése mellett. A felső vár köröndjén egy terebélyes hársfa van, melyet 1849-ben tavaszkor, midőn ide bevonultak, «szabadság fául» ültettek oda.

A legmostohább viszonyok közt hatalmasan kifejlődött magyar függetlenségi harc az oroszok beavatkozásával véget ért és a világosi fegyverletétel után augusztus 26-án Karlovitz cs. orosz tábornoknak adta át Mezőssy Munkács várát.

Vége minden védőeszközétől megfosztva, 1855-től kezdve végleg fegyházul használták a várat.

A magyar nemzet honalapításának ezredéves évfordulóját 1897 május 13-án azzal is megünnepelte, hogy állami területen, a munkácsi várhegyen, a vereczkei szoros felé kiszökelő bástyafokon (VIII.), mely mögött Zrinyi Ilona termei voltak, emlékoszlopot állított fel. Az emléken egy bronz turul madár áll kiterjesztett szárnyakkal. Az egész oszlop alépitményével együtt 33 méter magas. Ez emlékmű egyszersmind Munkács vára ezeréves multjának is hirdetője.

Soós Elemér.

13. ábra. A munkácsi ezredéves emlék.